

La gestió dels Ports durant la baixa Edat Mitjana

Albert CURTO HOMEDES

RESUMEN

En la baja Edad Media el municipio de Tortosa asumió la responsabilidad de la gestión del macizo de Els Ports de cara a la optimización de sus recursos. El amplio despliegue normativo aplicado por un funcionariado específico garantizaba *a priori* la correcta administración de los bosques. La apuesta del gobierno municipal respecto a la gestión y explotación de Els Ports constituye un modelo para una época con pocos paralelos en este campo.

ABSTRACT

In the late Middle Ages the municipal Council of Tortosa assumed the administration of Els Ports range with a view to improve the exploitation of its resources. A wide normative display, applied by specific officials, guaranteed –a priori– the right management of the mountain forests. The measures undertaken by the Council regarding the exploitation and administration of the Ports range set an unparalleled model for that period.

Cal tenir present, abans de res, que una documentació com la utilitzada, de caire institucional, il·lustra només un sector de l'activitat econòmica al Port, aquella on intervé l'Administració, en aquest cas el municipi de Tortosa. Si pensem que una gran part de l'explotació forestal, anava a càrrec de particulars, amb el vistiplau i sota la legalitat dels costums vigents, i que del que existia prohibició i control municipal –i, per tant, era registrat i s'ha pogut conservar a l'arxiu–, només es plasma la normativa, i els pocs transgressors enxampats (certament una petita mostra, en comparació, amb el presumpte volum del furtivisme), ens podem adonar de la prudència amb què s'han de presentar segons quines dades. Sempre, doncs, amb la prevenció que el que presentem respon més a la intervenció municipal que no pas a un concepte genèric d'explotació, intentarem aportar una primera valoració sobre el tema.

1. Fonts bibliogràfiques

Comptem amb ben poques referències. Sovint, aquestes només tracten la qüestió de forma tangencial i esporàdica, alguns aspectes concrets, com així ens ho fa saber Bayerri, que recull un capítol sobre política forestal, i una relació de cites d'extracció de fustes en el capítol sobre "Industrias madereras"¹, o bé Pastor i Lluís, en relació amb la caça². Per la seva banda, Jesús Massip³ només enumera els documents compresos en el calaix de Ports. Més recentment, Maria Utgés⁴ tracta el tema de l'explotació forestal a fi d'aconseguir matèria primera per al pont de Barques. D'altra banda destacaríem l'estudi de Gerard Marí sobre els *Privilegis de Tortosa*⁵, que també és de gran interès per al tema que ens ocupa en relació amb els privilegis atorgats...

Pel que fa a la bibliografia més genèrica sobre boscos medievals catalans, en tenim també un alt desconeixement, cosa que contrasta amb els

1 BAYERRI BERTOMEU, Enrique: *Historia de Tortosa y su comarca*, vol. VIII (1960), p. 382-387.

2 PASTOR i LLUÍS, Federico: "Los bosques de Tortosa y la caza de montería".- "La Zuda"(1922), fasc. 104, p. 39-40.

3 MASSIP, Jesús: "El Port".-*Miscel·lània del Port*.-Ed. Comissió Festes del Port, Capellades (1989), p. 240-251

4 UTGÉS, Maria: "La construcció i manteniment del pont de barques a l'època baixmedieval".-*Lo Pont de Barques*.- Llibres de l'Índex (1993), p. 45-73.

5 MARÍ BRULL, Gerard: *Els privilegis medievals de Tortosa: les concessions reials a la ciutat de Ramon Berenguer IV a Ferran II*. Tesis doctoral, 2 vol. 1994.

avenços a França, Itàlia, i, fins i tot, a Castella i a l'Aragó. Continua sent un referent el treball de 1990 de Maria Teresa Ferrer ⁶.

2. Fonts documentals

Dins de l'exclusivitat de la investigació del treball a partir dels fons municipals de Tortosa, es troben avui, segons el catàleg en ús, sota una denominació genèrica de *Ports*, un total de 66 documents. Certament, no es tracta de cap calaix descrit en el catàleg del 1574, sinó que respon a l'agrupació documental que féu Jesús Massip com a arxiver la dècada dels anys 80, per analogia temàtica. Bàsicament, es tracta de processos (dels segles XVI i XVII) endegats pel municipi tortosí contra particulars considerats infractors per tals sense llicència; encara que aplega altre material divers, com ara còpies d'ordenances, vigilància de vedalers, despeses per l'extinció d'incendis, etc.

És, doncs, documentació variada i dispersa que no permet refer el sistema d'explotació forestal, ni l'estructura municipal en aquesta matèria, encara que sí que ens n'aporta dades interessantíssimes; majoritàriament, però, com hem dit, per a l'època moderna.

Les tres grans sèries documentals: provisions (acords), establiments (ordenances) i claveria, compensen aquelles dades aïllades amb una sèrie continuada. El buidatge sistemàtic ha d'aportar el coneixement de la voluntat política tortosina en matèria de boscos i del Port, com també les actuacions concretes que s'hi van fer.

Els llibres d'albarans, que recullen les fórmules contractuals entre la ciutat i els arrendadors d'imposicions (i, per tant, també els de les imposicions referides a fusta), es concentren també per al període modern en un únic volum del s. XIV, que no recull cap imposició sobre la fusta.

En els calaixos classificats toponímicament és fàcil trobar en els pobles i senyorius que tenen particions al Port documentació referent als litigis entre aquests i Tortosa (Benifassà, Paüls, Carles, Beseit, Horta, Morella).

Finalment, arreu del volum documental hi pot aparèixer documentació relacionada amb els Ports, tot i més que l'estructura de catalogació del

⁶ FERRER MALLOL, Maria Teresa: "Boscos i deveses a la corona catalano-aragonesa (s. XIV i XV)".- *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 20 (1990) p. 485-537

segle XVI, encara vigent avui dia a l'Arxiu, s'amaguen sota denominacions genèriques i ambigües com *diversorum*, *comú*, *protest i request* o *paeria i veguer*, les més insospitades temàtiques.

Sabem pel catàleg del 1574 que hi havia *memorials dels llibres de manifest de fusta*, avui, però, inexistents.

Dels *llibres de visura dels Ports*, o llibres que informaven sobre les inspeccions, només es conserva part d'un volum del segle XVI.

D'acord amb les referències que hem trobat, cal entendre que a l'època havia d'existir un llibre registre de llicències, que possiblement tingués a veure amb aquell memorial que dèiem, encara que es podria tractar d'una tipologia diferent.

Ha desaparegut, igualment, documentació més efímera i fungible com les mateixes llicències (a mans de cada un dels sol·licitants), les sol·licituds, àpoques, o rebuts, etc.

Per tant, com veiem, la panoràmica sobre fonts documentals respecte a l'explotació dels Ports a l'edat mitjana no està concentrada, ni, en principi, sembla que sigui gaire abundant. Pel poc que s'ha investigat, però, en veiem moltes possibilitats, que es completaran amb la recerca dels fons notariais, i la reconstrucció dels contractes d'obres i actes de companyies, com també amb la recerca dels registres de cancelleria, llibres de lleuda o comptes del mestre racional.

3. Demarcacions territorials dels Ports

La delimitació del marc d'estudi territorial, d'acord amb la documentació citada, pertany al marc jurisdiccional de Tortosa, són els Ports pròpiament de Tortosa. El massís muntanyenc i la massa forestal que definim com els Ports abraça, com sabem, una extensió més àmplia que la sotmesa al tutelatge tortosí. Els Ports es divideixen, a l'època medieval, en les jurisdiccions de senyorijs i municipis que l'envolten: Benifassà, Morella, Beseit, Arnes, Horta, Paüls i Carles. La demarcació territorial dels termes corresponents sempre ha estat conflictiva i motiu de disputes. D'ençà de finals del segle XIII, sovintegen els plets, la resolució dels quals a càrrec d'un arbitratge es consolida en fitacions que cal revisar periodicament,

confirmar, reparar o alterar⁷. De fet, és gràcies a aquestes constants friccions que posseïm informació concreta i precisa sobre diverses accions: la cura pels respectius termes i la seva possible violació abocaven a preses de posició legislativa, executiva i penal, que han quedat registrades en diferent tipologia documental. Per posar-ne un exemple, l'indici de transgressió de termes, i, per tant, la tala fraudulenta o il·legal en un terme aliè (en aquest cas Tortosa) significa des de l'anotació de l'acord del consell de fer la inspecció, el registre de les despeses que aquesta inspecció suposa, i les èpoques, les missives i les comunicacions que se'n desprenen, les demandes a la Cort, recull de testimonis, sentència, execució, etcètera.

Grosso modo, podem reconstruir els límits històrics entre els diferents termes, amb la dificultat, sovint, de poder identificar topònims avui en desús o alterats. Al llarg dels anys, a causa precisament dels conflictes que suposen les fites, es refan altres versions amb canvis significatius. Això, s'afegeix que la constant actualització de les fitacions se solia fer pel mètode testimonial on les versions, encara que semblants, mai coincideixen al cent per cent. Val a dir, però, que, per regla general, la delimitació antiga que apareix en la documentació s'ajusta bastant a les actuals delimitacions entre partides i termes municipals.

D'altra banda, Tortosa, que tradicionalment reclama la titularitat de bona part del Port, enumera en un memorial del s. XVI tota aquella documentació que testimonia la seva propietat de Carles, Paüls, Refalgarí i Vallcanera.

4. Conflictes jurisdiccionals

Les diferents demarcacions territorials establertes en sentències arbitrals són, de fet, el resultat i la conseqüència de conflictes jurisdiccionals. No obstant això, la definició de termes i l'amollonament no va significar l'acabament dels conflictes, sinó que aquests subsisteixen. Les zones limítrofs són espais de constant confrontació i friccions. A títol d'exemple, podríem citar el procés instat pel comanador d'Horta contra el veguer de Tortosa Guillem de *Monçó*, el procurador Jaume de Castres, i un seguit

⁷ Un treball que s'hi refereix, consistent i fonamental, és el de MIRANDA ESTRAMPES, Xavier: "Conflictes territorials als Ports durant els segles XIII i XIV", *-Recerca*, num. 4 (2000), pp. 105-136

de prohoms tortosins, l'any 1365⁸. Segons testimonis recollits, el veguer i la resta del seguici van entrar en "lo Port d'Orta", a la partida de les Faixes de la Font de la *Mexera*, de forma violenta i a mà armada, i hi van cremar gran quantitat de fusta ja tallada, i també amb destrals van tallar i destruir fusta obrada, van cremar la barraca dels obrers, i se'ls van endur presoners (eren homes d'Horta: Domingo Gomiç, Guiamó Clarmunt, i Guiamó Almenar, i, per tant, vassalls del comanador). Era, de fet, un posicionament jurisdiccional, ja que no hi va haver cap incautació de fusta, simplement es va destruir. Es tractava de fusta comprada per un mercader barceloní, Bernat Turell, a fi de construir galeres i altres naus necessàries en la guerra que en aquells moments confronta Pere el Cerimoniós amb Pere el Cruel de Castella. La comanda de fusta s'havia dirigit al comanador d'Horta, i Tortosa havia vist una incursió en els seus termes, que el mateix comanador considerava com a seus. En el mateix procés s'esmenta com el senyor de Paüls, Ramon Despuig, va entrar indegudament a la serra de les Capçades i es va apropiat d'un ramat de 70 caps.

Per una anotació de claveria, sabem que la ciutat de Tortosa encomana a dos homes que comprovin si és veritat que un home de Beseit ha tallat fusta en els termes de Tortosa, però que ell pretenia que era dins als termes de Beseit⁹.

Pel que fa a la zona occidental dels Ports, s'enceten conflictes jurisdiccionals, a final de s. XIII, a causa de les concessions reials. Segons apunta Flocel Sabaté, la concòrdia s'estableix entre ambdues parts el 1306, i resta Refalgarí, lloc de conflicte sota la jurisdicció d'un lloctinent de veguer designat per l'abat de Benifassà, que hi havia, no obstant això, d'imposar el dret tortosí¹⁰. Segons la documentació emesa pel monestir de Benifassà o per la universitat de Tortosa, Refalgarí pertany a un o altre terme. Aquesta ambigüitat jurisdiccional perdurarà durant la baixa edat mitjana. Tortosa, encara en la dècada dels anys trenta del segle XV, ordena establiments específics de Refalgarí a fi de regular-hi les activitats ramaderes. Uns anys abans, l'abat de Benifassà es dol de grans tales del "*loch nostre de Refalgarí*", que havia consentit Tortosa a gent forastera¹¹.

8 El document en qüestió porta per títol : "*Treslat del procés de la qüestió que.s copmença a menar a Tivça per rabó de la [fusta] cremada del Port*"; AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica, núm. 2835 (Horta,36)

9 1397,desembre,13. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: claveria, 34 (1397-98). Sembla que, per anotacions posteriors, l'infractor era Pere Pastor.

10 SABATÉ, Flocel: "El veguer i la vegueria de Tortosa i de la Ribera d'Ebre al segle XIV".- *Recerca*, núm. 2 (1997), p. 125

111402, juny, 30. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica núm. 2685 (Benifassà, 7)

Tortosa tenia sobre els boscos de Refalgarí l'ús i empriu, és a dir, que tot ciutadà i habitant del terme de llocs de contribució podia fer-ne ús, però no els forasters. Per la queixa de l'abat, sembla que les autoritats tortosines eren molt més permissives en les terres que no li eren pròpies, i així llicenciaren l'arquebisbe de Saragossa que tallés fusta, i, evidentment, com diu l'abat:

"lo dit senyor (l'arquebisbe), en lo dit nostre terme en res ni per res ell no haia algun ús ni empriu". Sobre aquest fet només cal avançar que en un dels capítols dels establiments que regulen l'explotació forestal dels Ports s'exceptua en un seguit de restriccions als usuaris aquesta zona guanyada en el conflicte amb Benifassà.

5. Regulació de l'explotació forestal

Existeix una consciència prou generalitzada de la importància dels recursos forestals i de la perillositat davant d'una sobreexplotació, i més dins d'un àmbit mediterrani els mecanismes de regeneració del qual són més lents i sovint ineficaços. A vegades, fins i tot és el mateix monarca qui dictamina un seguit de prohibicions que reglamenten la preservació i el control de les masses forestals, però per regla general són els municipis els encarregats d'ordenar l'explotació dels boscos.

Oficialment, Tortosa assumeix el paper de custòdia i vigilància dels Ports a partir del manament que el rei Jaume II estableix el 1320. Segons el document reial¹² es fa referència que aquesta era ja una situació de fet exercida des de feia temps. El privilegi en qüestió atorga als prohoms i a la universitat tortosina la potestat i el deure de vetllar pels Ports. Podríem dir, en conceptes actuals, que els n'encomana la gestió, especificant la concessió d'ús dels vedalers, a càrrec de la ciutat, i el dictamen d'ordenances o establiments. En relació amb l'aprofitament forestal el manament reial admet l'extracció de fusta i llenya per part dels ciutadans tortosins, llicència que també es reserva ell com a monarca. No obstant això, la finalitat d'obtenció de fusta només ha de ser per a l'ús propi, i no és permès de vendre-la o donar-la a gent forastera. Es tracta, doncs, de les línies directrius que marcaran, com veurem en les diferents ordenances, la política d'explotació forestal: es llicencia l'ús de la fusta

¹² 1320, febrer, 5. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secció històrica: pergami núm. 513 (Privilegis IV,4). Transcrit per G. Marí, *op. cit.* doc. núm 54

dels boscos comunals sempre que no es comercialitzi. La delimitació exclusiva a la població tortosina defineix la naturalesa d'un privilegi.

No hi ha en el document cap demarcació que concreti el terme *Ports*. Cal entendre que el privilegi i la jurisdicció de la universitat tortosina comprèn només aquelles terres reials que pertanyen al terme municipal de Tortosa, i els termes senyorials que l'envolten resten sota la seva pròpia jurisdicció i competència. No obstant això, la ambigüitat dels termes de l'instrument reial i el poder influent de Tortosa vers els altres senyorius dels Ports, com s'havia confirmat en litigis i plets de començaments del s. XIV, apunten que des del punt de vista teòrico-jurídic les competències del municipi tortosí sobre els Ports eren molt àmplies.

La sentència mateixa que l'any 1304 va declarar Jaume II entre Tortosa i Joan Despuig, senyor de Paüls, disposa que els ramats dels habitants de Tortosa poden pasturar i abeurar en tot el terme de Paüls, i que els tortosins poden fer llenya i tallar fusta en les tres quartes parts¹³. Només en la part restant necessitaran un permís exprès de Joan Despuig.

Les ordenances que la universitat tortosina dictamina al segle XIV són realment un programa de gestió dels recursos forestals estructurat i important.

Com a exemple de la preocupació per mantenir els recursos naturals del Port per part del municipi descriurem ràpidament l'establiment del 1341, amb el títol d'*Establiment del Bosc* articulat en trenta punts¹⁴.

1.- Prohibició de tallar fusta per a vendre, donar o alienar. Només s'accepta l'aprofitament per a ús propi (construcció de masos, cubs o bótes, barques o altres vaixells), però encara així s'haurà de manifestar la intenció de tala al batlle, lloctinent de batlle i procuradors, sota pena de 100 sous i pèrdua de la fusta, o ser tancat al castell de la Suda un dia per cada sou impagat.

2.- S'admeten les tales per a vendre i extreure de la ciutat si es fan en els emprius que hi ha vers els llocs de Benifassà i Morella : "*tot hom de la ciutat e del terme puxa allí tallar e fer tallar totes natures de fustes ho d'aquelles mides que volran*"

¹³ 1304, febrer, 10. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: pergamí núm. 1606 (Paüls, 2). Transcrit per G. Marí, *op. cit.* doc. núm 44

¹⁴ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica : establiments 4 (1340-47), fol. 68r-75r.

3.- Tota la fusta (tant la del mateix ús com la de vendre) s'ha de tallar en l'època adient, s'ha de tallar de lluna, és a dir, quan no hi ha saba als arbres (del primer d'agost fins a mitjans març). En canvi, no s'ha de tallar quan hi ha saba (de mitjan març fins al darrer dia de juliol) "*segons la natura de que cascun arbre serà*", sota pena de 20 sous

4.- Els habitants i ciutadans tortosins poden tallar fusta de boix, encara que ho han de manifestar com en l'altra fusta. La tea l'han de fer de la soca o de pinassa. Es prohibeix taxativament talar "*nengun pi per fer cornaleres, mas puxen fer cornaleres de ço que sobrarà dels pins que tallats seràn e.s tallaran per fer fusta*", sota pena de 50 sous.

5.-Tots els que no contribueixin al comú de la ciutat no poden introduir bestiar (ni gros ni menut, ni de nit ni de dia) en la devesa guanyada en el plet de Beseit, sota pena de 100 sous. Només en cas de ser-hi de pas i en aquest cas només hi pot estar un dia o una nit.

6.-Es prohibeix fer pregunta i quitrà que no sigui de fustes o pins "*qui son ja stats tallats antigament o seran tallats d'aquí evant per fusta, ço és de la çocha, levada la fusta*", sota pena de 50 sous.

7.- Es prohibeix tallar "*pin poll*" per fer fusta de vendre si no en sortien un parell de cairats "*d'un palm de cana de la serradura d'ample de XX palms de larch*", sota pena de 50 sous.

8.- Es prohibeix de fer cendra en els Ports per a vendre-la i treure-la fora del terme. En tot cas s'ha de fer de llenya seca i no verda, sota pena de 50 sous.

9.- Es prohibeix tallar perxes per vendre, per treure fora la ciutat, sota pena de 20 sous

10.-No es permet fer artiga o arrabassada en els pinars del Port:

"no gos ni puxa neguns dels dits arbres arrabaçar ni tallar ni cremar ni en altra manera destruir", sota pena de 100 sous; i s'afegeix: "*e null temps no puxa sembrar la dita terra. Et si en la dita artigaia o arrabaçada serà més foch e aquell foch cremarà pins o els altres arbres vedats qui no són talats*", sota pena també de 100 sous.

11.-S'especifica categòricament la prohibició de "*metre foch en nengun bosch de la ciutat*", sota pena de 100 sous i les despeses dels danys causats.

12.- No es permet tallar de calç carrasca, roure, pi ni cap altre arbre verd per a fer carbó. Només es poden tallar de les rames "*aytant com de certa hi bastaran esporgan e no tallan lo cap de l'arbre*", sota pena de 100 sous i perdre el carbó.

13.- Es prohibeix "*guizar o dolar*" cap pi, sota pena de 10 sous i esmenar el valor del pi guizat

14.- Tothom (ciutadà i veí de Tortosa), que tingui castells o viles i necessiti fusta per al seu ús en pugui tallar, encara que ho ha de manifestar al batlle, lloctinent i procuradors, sota pena de 50 sous.

15.- No es permet prendre fusta dels Cavalls dels Bastadors, sense voluntat d'aquells "*si doncs gran necessitat no era*", sota pena de 5 sous.

16.- El testimoni dels vedalers ha de ser cregut per raó del seu sagrament.

17.- A fi de garantir l'acompliment de fusta per a l'obra i per al manteniment del pont de Tortosa (pont de Barques) es prohibeix la tala de fusta a la mola de Catí "*segons que aygues vessen en los torrents e segons que serà mollarada*", sota pena de 100 sous.

18.- Es prohibeix tallar fusta "*del cap de la costa del Almatrach, segons que talla lo camí que va a Milles tro al Caxer per la serra que va a Cavall Bernat e entorn per la serra segons que serà mollarat tornant al Coll*", sota pena de 100 sous.

19.- Es prohibeix fer cap lleny ni barca a ningú foraster (*strany*) ni vendre'l dins de 4 anys que serà varat, sota pena de 500 sous i perdre la barca.

20.- Es prohibeix en concret a cap pastor o guàrdia de bestiar que no talli de calç "*ne estroncar, parar o escapçar pi, carrascha ho altre arbre qui vert sia*", sota pena de 50 sous.

21.- Es contempla la situació que qui hagi tallat carrasques, roures i n'hagi fet corral o atans a arnes d'abelles o bestiar, encara que no hagi estat sorprès en la tala pels vedalers, però els arbres es trobin tallats recentment i introduïts en corrals, atans o altres edificacions, hagin igualment de pagar els 100 sous.

22.- Es permet que fusters o altra gent del terme pugui fer fusta de les *çimes* o rames", d'allò que resta de la fusta tallada, per a fer cornaleres de portadores, però no d'altra fusta, sota pena de 20 sous.

23.- Es prohibeix portar o fer portar dels Ports fusta *relexada*, sota pena de 10 sous/fust.

24.- Es permet als ciutadans que puguin tallar *camarinos*, dentals i mànecs d'aixada i de càvecs, per tenir a obrador i vendre'ls a ciutadans de Tortosa.

25.- Es prohibeix als forasters de pescar en cap toll d'aigua dels Ports, "*ni caçar alguna caça, aus, ni bèsties salvatges, grosses ho menudes, dins les muntanyes dels dits Ports*". Qui sigui ciutadà o veí de Tortosa pot caçar i pescar, però ho ha de dur (a excepció del que consumeix o "*dona convenientment*") i vendre a la ciutat, sota pena de 60 sous.

26.- Tothom que vulgui fusta ha de demanar llicència, i manifestar-ho al batlle i al seu lloctinent i als procuradors.

27.- A fi que la ciutat pugui ser abastida de fusta pels fusters, es permet tallar fustes de bótes, cups, *vexells* "*sens alguna pena*" en les partides de: Camí de Loret que puja dret a esquena de Cans (?), i va dret fins als emprius en la part de la Plana d'Ulldecona. L'única norma és que ho hagin de tallar de lluna i no en temps de saba, sota pena de 20 sous.

28.- Tota la fusta d'aquesta partida s'ha de dur al Cap del Pont i vendre exclusivament als ciutadans, i no a ningú que ho traguí fora del terme, sota pena de 100 sous. No obstant això, si alguna barca d'algun foraster en vol treure, en pugui treure un o dos cairats, sota pena de 20 sous.

29.- Es declara devesa de la ciutat tota aquella part limítrof que la ciutat va guanyar en el plet amb Beseit, i, per tant, cap foraster hi pot fer entrar bestiar, sota pena de 100 sous.

30.- S'insisteix, per la destrucció que comporta, que els carboners no puguin tallar "*de calç algú o alguns arbres de pins vius e verts, ni cimes ni rames d'aquells per fer carbó*", només les branques dels pins que ja han estat tallats per fer fusta, sota pena de 50 sous.

31.- Es permet "*no contrastant els establiments anteriorment citats*" poder tallar fusta per a ús propi fins i tot amb saba, sota pena de 50 sous, però no en els llocs vedats.

32.- S'obliga que tothom que hagi fet fusta del Port (per a ús propi o per a vendre), l'hagi de treure en el període de 3 mesos, passats els quals tothom en pot fer ús. S'exceptua la fusta del pont.

33.- A fi de completar l'establiment pel qual qui fa una barca no la pugui vendre sinó al cap de 4 anys, l'obligació de manifestar cada embarcació que es fa, sota pena de 100 sous.

34.- Qui faci fusta per a vendre l'ha de portar i descarregar al Cap del Pont i allí mostrar-la a possibles compradors. No es pot vendre fusta en altre lloc de la ciutat, i, si de cas se'n troba, s'ha de transportar al Cap del Pont. Això no té a veure amb qui tenen fusta per al seu propi ús, que la poden tenir en qualsevol lloc sempre que no faci nosa, sota pena de 20 sous.

35.- Els dubtes dels establiments s'han de declarar pel lloctinent de batlle i els prohoms elegits.

36.- Les penes s'han de partir segons Costum: 1/3 la Senyoria; 1/3 la ciutat i 1/3 l'acusador. La vigència dels establiments és de 10 anys.

Sintetitzant, doncs, el que postulen aquests establiments, que si fa no fa seran els que marcaran les directrius en els redactats posteriorment, tant per al període baix-medieval com per a l'època moderna, hi trobem diverses línies d'actuació amb un únic objectiu: el control dels boscos dins d'una política de protecció i de primacia:

a) Mesures de delimitació d'espais: classificar les zones vedades de les de lliure explotació, les restrictives, comunals, emprius, deveses.

b) Mesures classificatòries d'usuaris: forasters-ciutadans, contribuents.

c) Mesures d'optimització dels recursos:

- .-el pi bo i verd per a la fusta de qualitat: construcció, embarcacions, etc.

- .- les branques i els pins tallats per al carbó

- .- les soques per a tea, pega i quitrà

- .- allò que sobra dels pins tallats, cimes o rames per a cornaleres

- .- la llenya seca per a la cendra

d) Mesures de la bona tala:

- .- tallar de lluna

- .- no tallar pins novells

e) Mesures de protecció d'espècies:

- .-boix

- .-teix
- .-carrasca

f) Mesures de salvaguarda:

- .- fer foc
- .-control de la ramaderia

g) Mesures de control de l'explotació:

- .-obligatorietat de les llicències
- .-venda en llocs específics (vàlid per a la pesca i caça)
- .-prohibicions de les exportacions (venda a forasters, barques)

h) Mesures contra frauds:

- .-relaxar, dolar la fusta
- .-fusta amagada en els atansos

6. Mecanismes de control

Les disposicions legislatives per al control i per a la protecció dels Ports s'havien de completar amb una òptima capacitat executiva, si es volia que no esdevinguessin simples formulacions jurídiques. D'una banda, el veguer i la seva cort (lloctinent, assessor, jutges, paers, saigs i escrivà) tenien la competència necessària per a cercar, processar i empresonar tots els infractors dels establiments aprovats. La universitat, per la seva banda, posseïa un sistema de control, basat en supervisions *in situ* i la verificació centralitzada dels canals de comercialització de la fusta.

6.1. Vedalers

A fi de fer acomplir totes i cadascuna de les normes, prohibicions, en definitiva, les ordenances o els establiments municipals, el govern tortosí necessitava uns funcionaris públics, anomenats guardians o vedalers. El terme *vedalers*, característic d'aquestes comarques i del nord de València, el recull Coromines com a "els guardians dels vedats", és a dir dels llocs prohibits,. De fet, la derivació lingüística més apropiada seria la de *vedader*, però aquesta contaminació del sufix l'atribueix no gaire amb convenciment, que eren càrrecs *elets*, elegits. Bayerri vincula igualment *vedalers* a guardar la veda ¹⁵.

15 BAYERRI, *Op. Cit.*, vol. VIII, p. 385

La primera referència que coneixem de vedalers al Port data del 1336¹⁶, encara que amb indicis d'existència anterior; i, ja a partir de darrer terç del s. XIV, esdevé una funció corrent, ja que són nomenats anualment en la festa de l'Ascensió, com la resta de càrrecs polítics i funcionaris.

Un cop feta la designació dels nous vedalers, aquests, com succeïa amb molts altres càrrecs del municipi, havien de jurar a la Cort "*sobre els IIII evangelis per eylls corporalment tocats*",¹⁷ que desenvoluparien el seu càrrec amb diligència i fidelitat, i no s'haurien d'apartar d'aquest recte propòsit "*ni per amor, ni per temor, ni per parentesch, ni per corrupció, ni per alguna altra manera ho machinació...*"¹⁸.

Al cap i a la fi, la rectitud dels vedalers era al cap i a la fi la que podia garantir la vigència i utilitat del marc jurídic, ja que el control del frau o la il·legalitat en un àmbit tan allunyat de la ciutat com són els Ports es fa impracticable sense un desplegament suficient de guardes forestals.

De fet, en tota la documentació s'endevina, quan no se'n fa un reconeixement categòric, que el nombre de vedalers, ultra l'eficàcia o no d'aquests, sempre va ser insuficient. Recordem, només, que sota el concepte genèric de *Ports* s'entenia igualment el Montsià, Cardó, i tots aquells espais forestals inclosos dins del terme de Tortosa. Calia, per tant, vigilar i inspeccionar àmplies zones, i malgrat que hi havia pocs camins forestals, i que els llocs de transport i comercialització de la fusta eren coneguts, no se'ns fa difícil imaginar que l'extracció furtiva de fusta, o al marge de les normatives decretades, era una pràctica usual. En una ràpida ullada als diferents registres municipals, comprovem que el nombre de vedalers oscil·la durant el segle XIV entre 2, 4 (el nombre més corrent), i, en casos excepcionals, 6.

Aquest establiment del 1343, amb títol i temàtica específica dels vedalers, insisteix en la desprotecció, la manca de guardians que vigilessin les propietats, i que evitessin els robatoris "*tales e roberies de fruyts e d'arbres e de lenyes e de ferramentes*", i s'ordena la cobertura de 6 places de vedalers.

En els nomenaments dels vedalers que tenen lloc a l'inici del mandat del nou consistori, el dia de l'Ascensió, hi acostuma a constar, com una de

¹⁶ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: claveria, 3 (1336), p.5 (fol. 14r)

¹⁷ *Item, donam a.n Mascharós de Quadres e a.n Mascharós Balaguer, vedalers e guardians dels Ports per VIII jorns que stigeren als Ports a guardar*.

¹⁸ Així consta en el mateix establiment dels vedalers del 1343.

¹⁸ Idem

les obligacions intrínseques del càrrec, el fet d'haver de romandre al Port contínuament dos d'ells fins que no siguin rellevats pels altres dos. La reiteració d'aquesta clàusula ens informa justament de l'absentisme com una pràctica ben coneguda, i s'especifica que els mesos que hi han de romandre són els de juny, juliol i agost, els més aptes per a les pràctiques d'explotació.

En principi, les funcions dels vedalers serien, com s'ha dit, les de vetllar per l'acompliment de les ordenances que dictaminés la ciutat en matèria de boscos; per tant, són els encarregats de vigilar i aturar les tales fraudulentos, garantir els espais vedats, les deveSES, els tipus d'arbre, l'època de la tala, comprovació de llicències, reglamentació de pregunta i quitrà, ordenació de la ramaderia, fabricació de cendra, carbó, etc. Però, també, la vigilància de propietats conreades, l'extinció d'incendis o l'arranjament de camins. Pel jurament de presa de possessió, els vedalers es comprometien a arreglar (un dia a la setmana) "*los camins del Port, del cap de la Costa avant, los graus o los mal passes*" ¹⁹.

Tenim, doncs, una desproporció evident entre competències i recursos humans, que abocarà a un desequilibri en l'explotació forestal del Port, ostensible i reflectida documentalment ja en el segle XV. A vegades, fins i tot els mateixos vedalers, abusant del seu càrrec, actuaven per interessos propis. És ja significatiu que en el jurament esmentat, s'expressi la prohibició que tenen de treure del Port fusta per a ells o per a altri. Certament, la corrupció entre els guardes era un fet previsible, i coneixem el cas d'algun a qui li cau damunt el pes de la justícia. L'any 1409, per exemple, s'acusa Pere Suspedra de vendre fusta que havia tallada per al seu propi ús ²⁰. En el mateix acord es dictamina que altres vedalers, Bernat Manlegua i Sanxo la Cova, siguin igualment suspesos del càrrec acusats de negligència "*per com tant tost com veren lo gran foch que.s tenia en una partida del Port no.y acorregueren*".

Tot indica que la precarietat de la guarderia forestal arriba a un punt crític durant el primer terç del segle XV, on la manca d'actualitzacions d'ordenances se suma a la pràctica inexistència de guardes o vedalers. L'any 1420, es debat amb veritable alarma l'estat de desamparança absoluta del Port. L'acord del 7 d'agost n'és ben eloqüent:

"...*per ço com vedalers no ha en lo Port de la dita ciutat, que lo Port pren gran damnatge, axí per metament de fochs e axí per fusters com per altres*

19 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: provisions 20 (1393-94), f. 8r.

20 1409, agost, 7. (provisions)

per les quals lo bosch se devora..."²¹, es pren la solució d'emergència que hi vagin dos homes provisionalment.

6.2. Penes

La quantia de les penes fixades en les ordenances per la infracció eren considerables si tenim en compte el jornal mitjà d'una feina de les característiques que exercien llenyataires i bosquerols, que oscil·lava entre els 2 i els 4 sous diaris. Com ja hem vist, l'incompliment monetari de la pena suposava l'empresonament; un dia per cada sou. Lògicament, la no capitalització d'aquests estaments socials abocava irremeiablement a la pena de privació de llibertat. Coneixem alguna referència d'un presoner la condició de penúria del qual es tal que el mateix municipi acorda de concedir-li un ajut per a sobreviure, i que, de fet, està acomplint una pena per infracció de tala al bosc²².

6.3. Llicències i permisos especials

Partint de la carta de poblament atorgada pel comte Ramon Berenguer IV el 1149, hi ha una clara voluntat senyorial (per part del comte-rei) de concedir l'ús dels boscos als ciutadans de Tortosa: "*Dono etiam vobis montes et planos et boschos et ligneamina ad omnes vestros usus proprios tam domorum quam navium*"²³. Queda fixat, doncs, pel primer instrument d'ordenació jurídica de la comunitat cristiana que els boscos esdevenen ("mantenen") en condició comunal. La seva utilització, però, només pot ser per a ús propi, i es concreta per a la construcció de cases o naus. Aquests són alguns dels principis que es mantindran en les successives ordenances: l'aprofitament forestal és un privilegi de la ciutadania tortosina (concepte obert de ciutadans), però mai ha de ser per a conceptes comercials. Es pot tallar fusta (amb les restriccions pertinents), però no ho poden fer els forasters, ni es pot vendre ni extreure dels termes de Tortosa. Evidentment, sí que es pot fer tot això, però ja no lliurement, sinó dins de l'estricta control del municipi.

²¹ Fa referència al 7 d'agost de 1420. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica : provisions 31 (1420-22).

²² De segles posteriors també coneixem dades sobre empresonats per tals il·legals com és el cas d'Antoni Comba, que va tallar fusta sense permís a la partida de Cases Velles, l'any 1567. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 1836 (Ports. 2).

²³ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica. pergami núm. 463 (Privilegis III,6), còpia del 1158 de l'original perdut, del 1149.

Aquesta lliure disposició de fusta per a ús propi només té aplicació als emprius o terrenys comunals. El privilegi recollit, incipientment, en la carta de poblament no s'extén als llocs privats, vedats. La mateixa universitat tortosina posseïa la mola de Catí com a devesa, i, per tant, el seu ús era restringit.

Sembla que, segons el moment i el lloc, calien dos tipus de llicència: la que autoritzava l'explotació d'ús, i que calia sol·licitar en moments de restricció o en llocs reservats; i la llicència per a comercialitzar, aquesta sempre obligada, entre altres raons perquè implicava el pagament d'una taxa o imposició.

Només han restat referències puntuals i aïllades de les sol·licituds i llicències derivades, tant per a un com per a altre cas, que únicament ens poden donar constància d'un procés administratiu corrent i usual. Bayerri ens n'enumera unes quantes entre el 1339 i el 1480 ²⁴.

Seguien aquest tràmit de les llicències: particulars, menestrals, mercaders, ciutats i poblacions, autoritats civils i eclesiàstiques, oficials del rei i la mateixa cort reial. Val a dir que la llicència per a tallar fusta per a exportar i comercialitzar no s'ha d'entendre únicament com un mecanisme de control lligat a un gravamen impositiu, sinó que, de vegades, aquestes llicències es denegaven (fins i tot a alts càrrecs reials), o bé per cojuntures precàries de degradació forestal, o bé com a mesura de poder polític.

L'altra cara de la moneda de les llicències ordinàries, per resolució d'una sol·licitud, eren les excepcionals, que atorgaven favors especials i de privilegi, especialment en moments en què les ordenances eren més prohibitives. Davant de l'acord contundent que havia dictaminat mesos abans el Consell municipal perquè cap procurador no pogués llicenciar ningú sota cap concepte "*ni ells mateixos per a lur propi ús*" ²⁵, a tallar fusta de la devesa del Pont (mola de Catí), el març de 1380 se li permet al clavari Bernat Riba que pugui tallar, en la devesa del Pont, 7 dotzenes de cairats ²⁶.

El mes següent, també de la devesa del Pont, es porten 6 dotzenes de cairats per a regalar-los a Bernat Miquel, secretari del rei, per assumptes i negocis que havia fet per la ciutat de Tortosa ²⁷.

24 BAYERRI BERTOMEU, Enric: *Historia de Tortosa y su comarca*. Tom VIII (1959), p.385-387

25 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: provisions 13 (1379-81), f. 38r

26 Idem, f. 58v.

27 Idem, f. 62r.

7. Fraus

De l'ingent volum de fusta talada "il·legalment", caça furtiva o qualsevol altre tipus d'explotació del Port al marge del coneixement municipal, només una petita part es registrà, i, d'aquesta, una part encara inferior ens n'ha arribat. Això no obstant, les referències conservades ens assenyalen de forma expositiva el que pensem que havia de ser una pràctica corrent.

En el primer estadi d'apropiació indeguda de fusta, hi trobem les mateixes autoritats i els poders locals. Hem assenyalat la propensió a la corrupció dels vedalers i la fràgil distinció entre fusta per a ús propi o per a vendre. Evidentment, els abusos de poder de consellers, procuradors, veguer, batlle, jutges, paers, etc., no resten reflectits en la documentació oficial, i només en els casos on existeix contradicció entre ells o obertes bandositats hi apareixen les denúncies.

Aquest és el cas de Joan Curto, batlle i alcaid del castell, qui el 1460 va fer tallar una gran quantitat de pins adduint que eren per a fer obres al castell de la Suda (recordem que especialment en aquest període la tala d'arbres del Port era molt mesurada), tanmateix el que va fer és vendre la fusta a moros i particulars de la ciutat: *"ne fes tallar sots valor que l'havia obs per a obrarlo dit castell e après se ha sabut que la venuda o donada a moros de la moreria"* ²⁸.

No satisfet amb aquesta estafa, Joan Curto sol·licita una altra vegada obrar el castell, i, segons denunciien els procuradors, vol la fusta per a casa seva i per a Antoni Boteller ²⁹.

Amb semblant engany, uns representants del rei argüeixen que volen fusta per al Palau Reial de Barcelona, i, en canvi, el que fan és vendre-la, segons denunciien una altra vegada els procuradors, l'any 1459 ³⁰.

Les amonestacions que, en el millor dels casos, reben aquests personatges es converteixen en empresonament per als llenyataires que talaven els arbres sota les seves ordres.

²⁸ Fa referència a l'1 de desembre de 1460. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa; secc. històrica: provisions 49 (1460-61), fol. 40v-41r.

²⁹ Idem

³⁰ Fa referència al 3 de maig de 1459. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: provisions 48 (1458-60), fol. 55r-v.

8. Explotació dels boscos

8.1. Fusta

Sens dubte, la fusta és el producte per excel·lència que s'extreu de l'explotació econòmica dels Ports. Fusta emprada com a tal, per a llenya o per a l'obtenció d'altres productes amb una gran varietat d'utilitzacions.

8.1.1 Fusta com a element constructiu d'immobles (cases, castells, masos, edificis públics)

Els embigats, muntants, les portes i finestres, formaven part de totes les estructures arquitectòniques complexes o senzilles. Evidentment, les grans demandes en aquest sentit venien dels edificis públics (Peixateria, Llotja, Casa de la Vila, Cort), religiosos (convent de Sant Francesc, Santa Clara), castells (la Suda, torres, castell de Carles)

8.1.2. Fusta en la construcció naval

S'ha ponderat molt la qualitat dels pins del Port, especialment el pi roig, per l'alçada, rectitud i fortalesa de la fusta per a la construcció d'embarcacions. Així ens consta en referències àrabs des del s. XI. Com hem vist es continuen emprant i cobejant fustes del Port per a bastir una armada en la guerra dels dos Peres. En la costa catalana hi havia una gran demanda de fusta per a construcció d'embarcacions per al transport, per a la pesca i per a armades reials.

La mateixa presència de drassanes a Tortosa per a bastir la navegació fluvial i costanera ens situa en un primer nivell de demanda important, al qual s'ha d'afegir les característiques dels pins del Port, que els feien cobejables per a d'altres centres constructius naviliers.

8.1.3. Construcció i manteniment del pont de Barques

La funció d'enllaç permanent entre les dues ribes de l'Ebre que exerceix el pont de Barques de Tortosa atorga a aquest element una preeminència en les tasques de servei municipal. En ser l'únic pas estable entre la desembocadura i Saragossa hi conferirà un paper cabdal, que assumeix el

municipi durant tota la baixa edat mitjana. És per aquest motiu, i per la constant erosió que un pont d'aquestes característiques pressuposa que la ciutat es garanteix una reserva forestal específica³¹. La Devesa o mola de Catí tindrà en principi la funció clara i única de bastir de fusta per a la construcció i per al manteniment del pont de Barques.

Fins i tot, l'any 1499, encara es dicten uns establiments que amplien la reserva ciutadana de la mola de Catí. La prohibició de talar fusta és genèrica i contundent, i s'amplia a les partides de cova d'Avellanes (en aigua vessant de la Mola i aigües vessants de Caro) fins a Millers, les quals partides especifica l'establiment "*per a obs y mester del pont de la dita ciutat e a conservació de aquell*"³², complementen el vedat que ja existia a la mateixa Mola i a la seva falda, també; i, des del segle XIV, destinada al servei del pont.

8.1.4. Llenya

La llenya era l'única font calorífica per escalfar i cuinar llavors coneguda (en menor quantia el carbó). Era, per això, una matèria bàsica per a la vida humana, i, per tant, tal com apunta M.Teresa Ferrer, garantir el dret de fer llenya als boscos fou una preocupació constant en tot l'àmbit rural català. Aquest fet reflecteix en les diferents cartes de poblament on sol haver-hi una menció específica a la llenya. D'altra banda segurament és aquest ús més quotidià i generalitzat de la fusta allò que originava les mesures proteccionistes dels diferents llocs, ja que la llenya, entesa com un bé comunal, havia de ser el privilegi exclusiu d'una comunitat, la qual vetllava pels seus interessos i intentava evitar usurpacions alienes que la condemnarien a desaparèixer.

8.1.5. Estris i elements d'ús domèstic i menestral

En els establiments hem pogut constatar l'ús de mànecs d'eines de camp, bótes, i, és evident, també cal sumar-hi el mobiliari, els carruatges, estris diversos, les infraestructures de tallers i indústries, etc...

³¹ VVAA. *Lo pont de barques. L'antic pas de l'Ebre a Tortosa*.- Llibres de l'Índex, Barcelona, 1993.

³² AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica, núm. 1850 (Ports, 16).

8.1.6. Obtenció de carbó

El carbó vegetal era en aquell moment una de les principals fonts energètiques, i, de fet, era imprescindible per a fer funcionar diferents indústries i manufactures, especialment pel que fa a les fargues. El procediment tradicional per fer carbó, usat fins gairebé els nostres dies, és el de fer una pila de fusta, tapada amb terra i llenya verda amb un forat que feia de xemeneia al mig. La combustió es regula mitjançant forats laterals que permeten la circulació controlada de l'aire, fins que s'obté la carbonització de la fusta.

El procediment, doncs, de transformació de la fusta a carbó suposava una despesa important de matèria primera. Les preocupacions de protecció s'adreçaven, com ja hem vist en aquest cas, a canalitzar la despesa de fusta cap a aquella menys bona o menys aprofitable. Per això, es prohibeix explícitament als carboners de fer ús de la cairada o rodona, útil per a serveis més adients.

8.1.7. Obtenció de cendra

Tot i que l'ús que es feia de la cendra és encara una qüestió no del tot resolta, sembla, com a hipòtesi més versemblant (i així ens ho indica Mª Teresa Ferrer), que s'utilitzava per adobar pells. L'increment de demanda de cendra a començament de segle XIV a Catalunya, especialment per part de mercaders estrangers, va fer perillar l'estabilitat dels boscos, d'aquí que es dictaminessin les primeres disposicions restrictives. En aquest sentit, les ordenances tortosines incideixen en el fet que només se'n faci de llenya seca (és a dir, que no es tali per a obtenir cendra), i que en cap cas es vengui per a exportar.

8.1.8. Obtenció de pega i quitrà

Productes estretament relacionats amb la construcció de naus, emprats per a la impermeabilització de les embarcacions, són connaturals en les tasques dels calafats i mestres d'aixa. Només tenint en compte la demanda local, amb una activa drassana, podem entendre que l'obtenció tingui durant la baixa edat mitjana un pes específic dins de l'explotació forestal. D'aquí que també l'obtenció de quitrà i pega mereixi en els establiments una menció concreta a fi d'evitar que es malgasti fusta. Per a fer pega caldrà aprofitar la fusta ja tallada, i utilitzar només la soca dels arbres.

8.1.9. Obtenció de calç

Coneixem de referències l'existència de forns de calç, però sembla que es tractava d'activitats puntuals, a fi d'una obtenció concreta i *in situ* de la calç necessària, per exemple per a masos i altres edificacions.

En el llibre de racional (1384-1408), s'anota un deute de Pere de Setmenat per calç que s'havia fet al Port a fi d'obrar el seu castell de Carles³³. Quan es feien els amollonaments, que era un fet bastant usual, també es produïa calç al mateix lloc, però, hi insistim no era una pràctica usual.

8.2. Ramaderia

En principi, les restriccions per a desenvolupar l'activitat ramadera als Ports segueixen les mateixes directrius que moltes altres, i es diferencia clarament qui en pot fer ús (ciutadans i habitants que contribueixen en el comú), i qui ho té vedat (forasters i no contribuents). Les prohibicions d'accés als Ports no afecten, evidentment, el pas del ramat itinerant que segueix els camins ramaders o lligallos, encara que els limita el temps.

Del segle XV, uns establiments sobre Refalgarí aprofundeixen sobre l'aspecte de la ramaderia. Es tracta de la regulació entre aquesta activitat i la de l'agricultura a fi de delimitar el marge de conflictivitat entre ambdues³⁴. La intromissió de ramats en camps conreats i llaurats està sotmesa al pagament dels perjudicis que se'n derivin. No obstant això, les propietats que estan al voltant de les coves o altres atansos estan obligades a deixar 40 pams de cana d'amplada per a què el bestiar hi pugui entrar i sortir: "*en temps de neus e de altres temporals o en temps que lo bestiar pareix o cribe o delmen*".

La utilització de les coves com a resguard per als ramats ha estat, doncs, un dret reconegut i legislat. Com a nota anecdòtica citarem la suplicació que el 1458 féu Joan Vello davant dels procuradors i oïdors de compte de Tortosa en que reclamava que li paguessin l'import del seu mul, valorat

³³ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica, llibre racional (1384-1408), p. 61: "*Item, deu a la dita universitat en Pere de Semenat, senyor del castell de Carles, dues fornades de calç que foren fetes al Port per en Ramon Thomas per fer los mollons en lo Port per raó de la qüestió que era entre la dita universitat e la castellanía de Emposta, per rahó dels termens e de la qual calç lo dit en Pere de Semenat obra lo dit castell...*"

³⁴ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: establiments 8 (1420-1442), f. 98r-101v.

en 25 florins en la seva missatgeria al Port³⁵. Hi va pujar per rebre la fusta que havia fet tallar la ciutat de Tortosa. A mitjan camí el va sorprendre un aiguat. En ser a dalt, va intentar refugiar-se a la cova de la *Campna*, però estava ocupada per bestiar. Resumint, el mul es va haver de quedar fora, i com que estava acostumat a dormir en estable i lloc calent, va morir. L'incident pren més relleu en constatar que Joan Vello era notari públic de la ciutat, i encomanat especialment per a les qüestions de la fusta.

Una altra norma que beneficiava, o que intentava defensar, els interessos dels pastors i de la ramaderia era vetllar per la integritat de les fonts. Per evitar-hi la contaminació, es prohibeix de rentar draps a les fonts o llençar-hi qualsevol mena de deixalla.

8.3. Agricultura

Es concentrava lògicament al voltant dels nuclis de població, i, per tant, a les zones perimetrals del massís. Refalgarí seria l'excepció més cèntrica. En els mateixos establiments que avançàvem sobre els ramats, es resumeix en un darrer capítol la prohibició d'entrar bestiar en heretat d'altri que estigui sembrada, guaretada o llaurada. Certament, es conreava bàsicament cereal, en aquestes altituds. En la crisi cerealística del 1374-76, va caldre trobar les solucions més inversemblants per a superar-la. La universitat tortosina va intentar que Refalgarí fos una zona panificable³⁶. Amb aquesta finalitat, va dictar diverses disposicions per a talar boscos sencers, artigar-los i sembrar-los de blat a fi de garantir una reserva alimentària per a la ciutat. Sembla que aquesta opció no es va executar íntegrament, però, probablement, les conseqüències d'aquesta explotació agrícola a la desesperada es van arrossegar durant anys.

No obstant això, aquesta constatació d'una agricultura localitzada al Port, les prohibicions en les mateixes ordenances del s. XIV de fer artiga o arrabassada als boscos per a sembrar, palesen la pràctica d'aconseguir un terreny comunal de boscos per al conreu. És clar que la prohibició intenta evitar principalment les conseqüències en el sistema utilitzat per a la transformació d'una zona boscosa a conreada, ja que el que es feia era prendre-hi foc. Però, ens trobem, ja en el segle XIV, en aquestes

35 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: full solt contracoberta del llibre de provisions núm. 48 (1458-1460).

36 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: provisions 11 (1374), f. 7r-v. Citat a CURTO, Albert: *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*.- Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1988, p. 217.

disposicions municipals, l'essència de la nova directriu monàrquica encetada per Jaume II d'oposició directa a l'expansió de camps de conreu a costa dels boscos.

8.4. Apicultura

La prohibició de la cria d'abelles en els lloc d'horta, o propers als nuclis habitats, que sovintega en les ordenances del segle XIV, comporta, per exclusió, que la pràctica de l'apicultura es reclus cap a sectors més limítrofs³⁷. La zona vedada per als abellers restava limitada entre Font de Quinto i el Coll de l'Alba. D'allí, per la serra, fins al peu de la costa de Som. Tot el pla fluvial; essent un altre límit el mas d'en Vallserra i la Ram, tot estenent-se vers la muntanya i *lo Rabiguer*³⁸.

8.5. Pesca

Amb tot i la manca de dades, cal constatar que la pesca mereix una referència concreta en els establiments dels Ports, que disposen que cap persona aliena a la ciutat de Tortosa pugui pescar "*en algun toll d'aygua ho en loch bon aygua aja en los Ports de les muntanyes del terme de Tortosa.*"

Segurament, es tracta d'una activitat molt reduïda i poc important a causa del mateix sistema hidrogràfic del massís.

8.6. Caça

Una prohibició tardana, del 1519, de la reina Joana i l'emperador Carles I, clou una divergència secular respecte al dret de caça. Sentencia el document taxativament:

"Por quanto nuestra voluntad és de mandar guardar los montes reales de nuestra ciudat de Tortosa, Amposta y Ulldecona...", on no es pot caçar sense expressa llicència "*puercos, ni ciervos, ni corços ni gamos*"³⁹.

³⁷ Certament, la constant prohibició d'instal·lació de ruses a la plana i a la garriga en palesa una pràctica usual, de difícil erradicació, però no descartem -tot i el desconeixement d'una documentació acreditativa- que els abellers s'estenguessin pel mateix massís dels Ports.

³⁸ Ordenança repetitiva. Per exemple: AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: establiments 4 (1340-47), f. 39v-40v.

³⁹ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 377 (Comú II, 36).

El dret de caça reconegut per als ciutadans de Tortosa sovint el limitaven les prohibicions periòdiques dels monarques per a qui es comptava com a reserva particular.

Joan II hi havia prohibit i revocat alternativament la caça de porcs senglars i altra mena de caça major ⁴⁰.

8.6.1. Llops

Encara que la caça de llops no té per què incloure's dins de l'apartat genèric de la caça, ja que l'objectiu no és cobrar una peça, sinó eliminar un depredador nociu per a la ramaderia, sí que representa una certa activitat econòmica, ja que el fet d'atrapar o caçar llops s'incentivava amb una compensació monetària. Tenim un estudi, encara inèdit, presentat a l'Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, celebrada a Amposta l'any 1992, que tracta extensament del tema, i al qual ens remetem per a completar aquest punt⁴¹. Les tasques de pastor, llenyataire, pagès, podien ser compaginades al Port amb la de caçallops, fet que podia representar un complement per a la seva sempre precària situació econòmica.

8.7. Gel

No tenim cap dada que palesi l'existència de pous de neu durant el període medieval. L'obtenció de gel és, de fet, una activitat d'un pes específic durant l'època moderna.

40 És ben coneguda l'afició per la caça als Ports d'aquest i d'altres monarques. Ja en parla Pastor i Lluís, Federico: "Los bosques de Tortosa y la caza de montería" - *La Zuda* (1922), fasc. 104, p. 39 i 40; o bé GALINDO, Mariano: *Visitas de reyes y príncipes a la ciudad de Tortosa (en los siglos XIV y XV)*. Tortosa, 1915.

A títol d'exemple de les prerogatives reials, transcrivim una carta del rei Ferran del 1495:

"Lo Rey. Amats e fets nostres. Per que les caçes de aqueixa ciutat sien guardades per a quant, plaent a nostre Senyor Deu, siam allà, vos encarregam e manam façau vedar e prohibir totes les caces, axí de salvatjes com de venats e altres caçes de mont, ab imposició de penes perque sia millor observat e guardat, e no feseu lo contrari en alguna manera per quant axí cumpleix a nostre servey. De Tarazona, a XVI dies del mes de octubre del any Mil CCCC LXXXXV".

AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 406 (Comú III,60)

41 CURTO, Albert; MARTÍNEZ, Albert: "La presència del llop a l'antic terme de Tortosa durant la baixa edat mitjana". *Acta Historica et archeologica Mediaevalia*. Vol. 20-21 (1900-2000). Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu. Vol I, p. 455-475.

9. Sobreexplotació i degradació del bosc

És de rigor que en els acords i establiments per a controlar l'explotació dels recursos forestals es faci referència contínuament al desgast, a l'abús i a la destrucció dels Ports. Amb tot i la precaució que tota informació oficial comporta, i la possibilitat d'una certa exageració quant a la destrucció que justifiqui més planerament l'acció municipal, sí que notem una escalada exponencial d'assolament dels Ports, amb moments de crisi importants.

L'argument de redactar els establiments del 1343 és precisament que els boscos: "*fossen venguts en gran destrucció e minva per tallament e cremament de les fustes que en aquells són*".

Més endavant una addenda en aquestes normatives afegeix, a fi d'incloure també la protecció del teix, que no havia estat inclòs abans: "*attenents que com per la gran destrucció que les jens fahien, tallan e creman la fusta dels Ports de Tortosa*".

La tala abusiva i el foc són els dos factors determinants de la disminució i pèrdua dels recursos forestals. La crisi s'aguditza ja al segle XV, en què, com hem dit, fins i tot es pateix una desatenció dels Ports amb la inexistència de la figura dels vedalers ⁴².

Del 1420 data l'acord ja esmentat que s'expressa així: "*per ço com vedalers no ha en lo Port de la dita ciutat que lo Port pren gran damnatge, axí per metament de fochs e axí per fusters com per altres per les quals lo bosch se devora*".

També com a dramàtica (potser exageradament) podríem qualificar la situació que dibuixen els consellers vint anys més tard, el 1442: "*attenent que per lo gran abús que.n ffahien alguns ciutadans de la dita ffusta, lo dit Port e bosch és quasi destrobít, en tant que ja que quasi no s'i troba fusta sinó ab gran affan a obs del pont*"⁴³.

En semblants termes s'expressen a la dècada dels 60, on remarquen que no es troben altres pins sinó novells, i que no seran bons fins al cap de 10 anys⁴⁴.

⁴² Del 1420 data l'acord ja referenciat a la nota 28.

⁴³ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, provisions 40 (1442-1444). 28-novembre-1442.

⁴⁴ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, provisions 49 (1460-1461). 1-desembre-1460.

9.1. Desproporció i inadequació dels recursos

Certament, un dels factors que més van incidir en la degradació dels boscos fou l'ús inadequat dels recursos, en què es malmet fusta de qualitat per a processos menys exigents. D'aquí la preocupació i la reglamentació a fi d'evitar tales abusives per obtenir llenya, carbó o cendra. La bona classificació de les diferents parts de l'arbre per al seu lògic ús: distribuir brancatges i cimals per a ús menor, i el tronc per a fusta, havia de comportar una optimització dels recursos. Sens dubte, la mala utilització d'aquests comportava un dels perjudicis més greus.

9.2. Focs

Entre els elements que més amenaçaven tant la integritat forestal dels Ports com de la resta de boscos a Catalunya i de la Corona d'Aragó durant l'edat mitjana, hi ha els incendis, la major part provocats. Es tracta, doncs, d'un fenomen amb tradició, i que no podem circumscriure de cap manera a un període concret, ni limitar-nos a la simplicitat que es tracta d'una característica de la societat actual. A manca de mitjans informatius a l'època que estudiem, podem reconstruir la seqüència de focs al Port a partir de les anotacions sobre les despeses que representaven les tasques d'extinció. Seguint, per tant, els llibres de claveria de l'Ajuntament, hi constatem referències periòdiques (anuals o bianuals) d'incendis de diversa consideració ⁴⁵.

Una de les limitacions d'aquest tipus de documentació és, com se sap, la seva migradesa, d'aquí que, en el millor dels casos, només poguéssim conèixer la quantitat de gent que hi va participar, en funció del càrrec, els dies esmerçats i el sector del massís on es va localitzar el foc. La majoria dels incendiaris, intencionals o casuals, sembla que correspon als pastors que cremaven herbes per a millorar-ne la qualitat, i als pagesos que intentaven així eixamplar la seva àrea de conreu.

La mateixa Corona va dictaminar al llarg del segle XIV un seguit de disposicions a fi d'evitar la provocació d'incendis, encara que no en coneixem cap que faci referència explícita als Ports. La ciutat de Tortosa ja se'n preocupa obertament, i, com hem vist, dedica un capítol dels establiments del bosc a la prohibició explícita de "*metre foch en nengun bosch de la ciutat*".

⁴⁵ Vegeu al respecte un interessant article de LLORET, Francisco; MARÍ, Gerard : "Visió històrica dels incendis forestals al Port de Tortosa els segles XIV i XV".- *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, núm. 66 (1998), p. 129-140

Malgrat la normativa i les penes que en deriven tal com hem dit, no és infreqüent la referència a incendis. A títol d'exemple, podem citar un incendi al Port l'any 1370, un incendi provocat que va motivar el desplaçament del saig a fi de poder detenir un home que n'havia estat el causant ⁴⁶. El sinistre sembla que es va estendre a la zona d'Ulldemó i la mola d'Arany, i les tasques d'extinció van durar dos dies, amb un contingent mínim de 10 persones.

Al gener del 1394, es van declarar incendis, potser de poca envergadura, si tenim en compte la poca gent que va participar en l'extinció ⁴⁷. Al juliol del 1394, en canvi, es tractà, segons els mateixos termes documentals, d'un "*gran foc*", amb la participació de molt més personal ⁴⁸.

Dos anys més tard, els saigs de Tortosa pugen cap al Port a provar de trobar i empresonar l'home que havia pres foc a la partida de Catinell; per a extingir-lo es va necessitar un mínim de 8 persones durant 2 o 3 dies ⁴⁹.

El 1398, es va declarar un altre incendi cap a la zona del bosc de *Paraís*, i així podríem anar referint-nos un per un a tots els esments que sobre aquest aspecte apareixen en la documentació ⁵⁰.

Un dels mètodes més emprats per a combatre el foc era tirar-hi terra, i, amb aquesta finalitat es compraven senalles. No hem trobat altres informacions que ens indiquin mínimament els sistemes usuals. I, encara que partim de la base que aquests són rudimentaris i escassos, en destaca el fet que les tasques d'extinció durin pocs dies. Una nota de despeses de l'apagament del foc que es va declarar a la partició del terme entre Tortosa i Beseit, cap als Clots de n' Espona i el Regatxol, l'any 1437, va durar 4 dies, i hi van participar 11 persones ⁵¹. En semblants termes es va extingir l'incendi del 1470 ⁵². Combatre el foc forestal és ara, i molt més llavors, una activitat valenta i arriscada. No ens ha de sorprendre, doncs, que en algun cas els mateixos vedalers, que eren obligats pel seu càrrec a

46 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, claveria 7 (1370-1371), p 34 i següents.

47 En anotació de claveria, hi apareixen els pagaments a Miquel Balaguer i a Domingo Vidal, que van anar dos dies a apagar foc al Port. AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: claveria 30 (1393-94), p. 172.

48 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, claveria 31 (1394-1395), p115-116. Durant el mes de juliol hi han anotacions de pagament a vedalers i d'altra gent per l'apagament del foc a la Costa i *Lallaroça* (?).

49 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, claveria 33 (1396-97), p. 143.

50 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, claveria 35 (1398-99), p.138. Les referències de focs al Port sovintegen, especialment en els llibres de claveria. Un repàs inicial ens n'aporta dades cada dos o tres anys. No és l'objectiu d'aquest article fer una relació detallada del tema, però que resti constància de la rellevància d'aquestes dades, especialment per la seva característica seriació.

51 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secció històrica: núm. 1900 (Ports, 66).

52 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 1846 (Ports, 12).

ajudar en les tasques d'extinció, ho negligessin, com fou el cas de Bernat Manlega i Sanxo la Cova⁵³.

9.3. Fusta cobejada arreu

De tots són conegudes les referències dels cronistes àrabs ponderant la qualitat de la fusta dels Ports, de la qual es va nodrir el teginat de la mesquita de Còrdova i les embarcacions del califat andalusí. Només ens cal esmentar la citació que fa al-Himyari en referir-se a Tortosa (s. XI), i que més tard recollirà al-Idrisi (s. XII), amb algun afegitó, en la seva *Geografia*: "...es construeixen grans embarcacions amb la fusta que produeixen les muntanyes que l'envolten, i que estan cobertes de pins d'un gruix i d'una altura incomparables. Aquesta fusta s'empra per als màstils i les antenes de les naus; és de color roig, molt sana i molt sòlida i no és com les altres, subjecta a ser deteriorada pels insectes. Hi té molta reputació." ⁵⁴

L'estima i la preferència (segons l'ús) per la fusta del Port es continua reflectint a la baixa edat mitjana. Aquest fet que en principi pot suposar un estímul comercial i un augment en la venda, i, per tant, una bona font d'ingressos (volum que caldria avaluar correctament), no ho és tant si tenim en compte que la majoria d'aquestes exportacions són de caire institucional, sovint impositiu; d'aquí que, més d'una vegada, els procuradors i consellers tortosins s'hi oposin.

El governador de Catalunya, Galceran de Recasens, sol·licita permís el 1442 per a talar 500 arbres del Port a fi d'obrar el Palau petit de Barcelona, conegut com de la reina *Margarida*, i rep la negativa per part dels procuradors a concedir-li llicència⁵⁵. Sobre aquest fet tenim la referència de la sol·licitud de fusta que la mateixa reina fa el 1439 per al seu Palau Reial:

53 "...hoc encara en Bernat Manlengua e en Sanxo la Cova sien axí meteix revocats, si ben vist serà als procuradors per com tan tost, com veren lo gran foch que.s tenia en una partida del Port no.y acorregueren". Idem, nota 27

54 Versió traduïda de la que dona Pilar Maestro a *Textos Medievales*, 10, València 1963.

55 El 25 de novembre de 1442, es dictamina de no concedir la sol·licitud de tala d'arbres:

"Sobre la licencia qui demanen de fer certa quantitat de ffusta en lo Port de Tortosa, mossén Galceran de Racasen, governador de Cathalunya per obrar lo Palau petit de Barchinona e micer Francesc Castelló e d'altres per obrar llurs cases en Barchinona ffonch delliberat que, attenent que lo bosch és ja en tal disposició que ja no s'i troba fusta scassament per lo pont e açò per causa de moltes cremades que de poch temps ençà sa són seguides e per la dita rahó e per conservació del dit pont se hagen fetes certes ordinacions e stabliments sobre lo tallar de la fusta del dit Port e traure aquella del terme de Tortosae la dita licència vendria totalment contra los dits stabliments e ordenacions e per quant tal licència no.s porta atorgar bonament sens preiubí de libertats que.ls sia respost que tal licència no.s pot atorgar per les dites rahons". AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: provisions 40 (1442-1444). Tres dies més tard s'insisteix en la demanda, amb l'especificació que es tracta de 500 arbres, i una altra vegada el Consistori la denega.

: "...les quals quantitats nos trametre'ts, o si necessaria serà convertire'ts, en fer obrar e traure la fustaa del Port d'aquexa ciutat, la qual havem manat tallar per l'obra del nostre Palau Reyat."⁵⁶.

També s'emprà fusta del Port per a l'obra del monestir de Sant Jeroni de Barcelona⁵⁷, i per al monestir de Santa Trinitat de València⁵⁸, on se sol·liciten, si més no, 12 o almenys 10 grans *antenes*.

Es tracta només de referències exemplificadores que caldria reconstruir totalment a partir d'un buidatge sistemàtic de les grans sèries registrals de la Cancilleria, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

10. Fiscalitat i tràfic mercantil

Encara que ara no podem precisar quan es comença a gravar amb un impost o dret l'exportació de la fusta, el fet de treure-la més enllà del terme de la ciutat el podríem establir orientativament cap al primer terç del segle XV. Un quadernet del 1485 ("*rebudes fetes del dret de la fusta exida de fora lo terme*") anota cada un dels qui han de pagar per emportar-se fusta. El dret és de 12 diners per fust. Tot indica que el trànsit de troncs era considerable, ja que, en un mateix dia, 6 d'octubre, Domingo Albarch va haver de pagar per 48 fusts, Simeó Falcó per 4, Pere Marí per 8, Bertran Çabater per 24, Jaume Teixidor per 14 i Jaume Mariscot per 15⁵⁹.

Evidentment, amb dades tan puntuals no podem concloure gairebé res, però si atenem el que assenyala Francisca Vilella en el seu estudi sobre la lleuda tortosina, haurem de constatar un important flux de comerç d'exportació. Entre el 1473 i el 1474, s'observa un augment de la sortida de fusta, amb destinació principalment a Barcelona, a Mallorca, i en menor percentatge, a València i a Nàpols⁶⁰.

11. Camins

La construcció i el manteniment de camins al Port estan estretament lligats a l'explotació dels boscos a fi de facilitar el transport de la fusta als centres comercials, o al lloc de destinació de la demanda.

⁵⁶ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 382 (Comú II,49).

⁵⁷ Referències d'aquesta aportació en trobem tant en els acords municipals del 1439 com en les cartes reials núm. 362 (Comú I, 119) i 382 (Comú II, 49).

⁵⁸ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 361 (Comú I,118).

⁵⁹ AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: núm. 1837 (Ports, 3)

⁶⁰ VILELLA, Francisca: "El movimiento comercial del puerto de Tortosa, según los "libres de lleuda" del s. XV".- *Recerca*, núm 1 (1995), p.86

Com hem vist, l'arranjament de camins era una de les tasques pròpies dels vedalers, fet que ja ens indica el grau de preocupació sobre el tema que tenia el govern municipal. En els llibres de claveria s'anoten les despeses d'aquest manteniment de la xarxa de camins, que són principalment de salaris i de material: l'any 1390 es compren un cap de martell, una aixada estreta, un càvec, senalles d'espart i tascons de bolí per adobar els *graus i mals passes*⁶¹.

Un acord municipal del 1380 disposa que s'arregli el camí de la mola de Catí : "*Item, fon provebit que lo camí que munta a la Mola de Catí e lo camí per on és treta la fusta de la Vall de la Maçanera, terme d'en Ramon Dez Puig e altres qualssevol camins dels termens de la dita ciutat sien reparats e adobats per manera que profitosament ne puxen passar bèsties carregades a coneguda dels honrats procuradors, lo qual reparament e adob sia fet dels bens de la dita ciutat*"⁶².

Tenim la referència que el procurador Joan Mascarós, el 1394, va anar al Port per inspeccionar "*si.s poria fer camí al Coll del Açucar*"⁶³.

12. Repoblació

Només posseïm una única dada que ens aporta informació sobre activitats repobladores. És interessant, no obstant això, constatar l'interès per incorporar-hi i potenciar-hi espècies arbòries productives. La lacònica referència de claveria apunta que el 1396 hi havia interès per sembrar pins pinyoners: "*Item, dona al honrat en Pere Palau per tres dotzenes de pinyes veres que d'ell compra per a sembrar en lo Port per ço que si feessen pins vers*"⁶⁴.

61 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica : claveria 27 (1390-91), p. 114; 22 de juny-1390.

62 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: provisions 13 (1379-81), fol. 74r.

63 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: claveria 31 (1394-95), p. 124; juliol.

64 AHCTE, fons Ajuntament de Tortosa, secc. històrica: claveria 32 (1395-96).